

אפרים חזן

עמק התמרים אשר בתאפיללת, מרוקו בפיוט עברי לר' דוד חסין, בן המאה הי"ח

רבי דוד חסין הוא פייטנה המובהק של יהדות מרוקו ואין לך אירוע של שמחה או מועד שאין בהם משירי רבי דוד. שניים משיריו: **אערוך מהלל ניבי** המספר בשבחי אליהו הנביא, והידוע כיום בפזמונו **לכבוד חמדת לבבי - אליהו הנביא**, והשיר **אוחיל יום יום** המספר בשבחי טבריה, נעשו לנחלת כלל קהילות ישראל במזרח.

רבי דוד שחי במכנאס שבמרוקו במאה הי"ח היה פייטן פורה וכתב למעלה מ-250 פיוטים לסוגים שונים ועניינים שונים. שיריו כונסו ויצאו לאור בקובץ **תהלה לדוד**, אמסטרדם תקס"ז (מהדורה שנייה בקזבלנקה, תרצ"א; מראי המקום להלן מתייחסים למהדורת קזבלנקה).

בין פיוטיו המעניינים ביותר אנו מוצאים מספר שירים אישיים שהוא מספר בהם על חוויותיו ועל נסיונו האישי, והם כלולים במדורים שונים. זיקתם לתולדות המשורר, לשאיפותיו ולהשקפת עולמו ניכרת כבר בדברי הכתובת שהקדים המשורר עצמו לשיריו, ובהם הוא מספר לנו על נסיבות כתיבתו ועל הרקע המיוחד לשיר.

שירים שונים שכתב המשורר על אירועים בחייו, כוללים יסודות אוטוביוגרפיים ומאפיינים אחרים של שירים אישיים. לדוגמה, הקינה שכתב על מות בתו וחתנו תוך שנה לנישואיהם (**לבי כמו ימים**, פ"ד ע"ב), או שיר שבח שכתב לכבוד מי שתמך בו בשנת הרעב (**דבר טוב נעים**, נ"א ע"א), וכן מעשים על הצלה שהיו לו (**בשירה חדשה**, כ"ד ע"א) או למשפחתו (**אשירה ואזמרה**, כ"ז ע"א).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחד הפיוטים (**אספר פלאיך**, ח' לנ"א) כלול במדור הראשון של השירים הקרויים **מזמור לדוד**. תיאורו של מדור זה בהקדמת המחבר מציג אותו כמעין מדור כללי שבו שירים שונים ומגוונים:

שר בשירים / בתוכחות ובמוסרים / וי"ג עיקרים, ותפילות ותחנונים ליוצר היצורים / על גלות החיל הזה אשר בזמרים / ונק' (רא) מזמור לדוד... (דף ח' ע"ב, מבוא).

השיר **אספר פלאיך**, שעיקרו ביטוי להתפעלות ממראות הטבע שראה, מוצא את מקומו בין שירים קונבנציונליים, שנכתבו על-פי מסורת השיר המקובלת. כלומר, דברי השבח לקב"ה הבאים מתוך התרשמות אישית ובלתי אמצעית, והם חלק מכלל שירי ההודיה והשבח לאל בכלל. תפיסה מקיפה זו של החוויה האישית - כחלק מן החוויה הקולקטיבית ומן החוויה הלאומית, וממסורת היהדות בכלל - באה לידי ביטוי גם במיקומם של ארבעת השירים האישיים האחרים; שעיקרם הודאה לקב"ה על הצלה מתלאות-דרך בים וביבשה - לעתים הצלה מסכנה ממשית ולעתים רשמי מסע ותלאות-דרך ללא סכנה מוחשית. שירים אלה כונסו בין שירי המדור **מעשה נסים**, הפותח בשירים לחנוכה ולפורים וקושר בין כלל תולדות עם ישראל למעשה ההצלה לפרט כמתואר בהקדמה:

על הנסים ועל הפורקן / מיוסד ומתוקן / דברים ערבים / ארבעה להודות חייבים / ניסה דיחיד וניסה דרבים / ונק' (רא) מעשה נסים...

שונה מן השירים המספרים על המים, על הים ועל השטפונות הוא השיר **אספר פלאיך**. שיר זה אין בו שבח ותודה על הצלה אלא התפעלות ממראה הטבע ומן הנוף הנאה, כדברי הכתובת: "פיוט ייסדתי בהליכתי אל עיר תאפיללת היושבת על נהר זיז, ושם ראיתי נפלאות כנטיעים מגודלים, אילנות דקלים, מאליפות מרובבות על פלגי מים שתולים...". ההתבוננות בטבע דרך המקורות העבריים מביאה את המשורר לקרוא לתאפיללת בשם "עיר התמרים" ככינויה של יריחו (דב' לד ג). הוא גם מספר על "מעיינות שתים עשרה" "ושבעים סוגי תמרים" כמספר עינות המים ומספר התמרים שהיו באילים (שמ' טו כז), ואף שם הנהר זיז משתלב בלשון הכתובים "מזיז כבודם נהיה" (על-פי יש' סו יא).

דרך שיבוצי המקורות רואה הקורא בצורה בהירה למדיי את תמונת הנוף שבמציאות: נווה מדבר מרשים ביופיו בריבוי מימיו ובשפעת דקליו. הדובר בשיר

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מתפעל ומשבח לאל ומודה לו על שזימן אותו למקום נפלא זה, וחוויה מופלאה זו מועברת לקורא.

עמידתו מול מטע התמרים מביאה אותו להתפעל לא רק ממראה המטע המופלא, אלא גם ממה שהתמר מייצג, שהרי התמר הוא אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל (טורים 25-26) ונזכר בכל המקורות העבריים, ובשמות שונים:

דְּקָלִים שְׁמֶם נֶקְרָא

בְּלֶשׁוֹן מְשֻׁנָּה וְנֶקְרָא

וְדָבֶשׁ בְּלֶשׁוֹן תּוֹרָה

וּבְנֵי כָּבֵל כּוּפְרָא / אֱלִיָּהֶם קוֹרִים (טורים 19-22)

אמר דבריו דרך שבח לעצי התמר אך מתוכם ניכרת הבחנתו בין רובדי הלשון העברית השונים, ובינם לבין הארמית המלווה את העברית ואף הקפיד להגדיר ארמית זו כלשונם של בני בבל. הוא לומד מוסר וענווה מעצם עמידתם של התמרים, כשכפותיהם יורדות כלפי מטה (טורים 27-30) ושבח הוא לתמר שהוא אחת מן המידות שמודדים בהן עניינים שבהלכה. כמובן, התמר הוא אחד מארבעת המינים לחג הסוכות, ועוד עניינים שנזכרו במקורות בנושא התמר והדקלים. התפעלותו של המשורר שאובה לא רק ממראה העניינים ומפגישתו הישירה עם הנוף הקסום של הדקלים בנווה המדבר, אלא גם מפגישתו עם אותם קטעי מקורות ועניינים שבספרות ההלכה והאגדה; ואין צריך לומר כי המקרא והמשנה עולים תוך התבוננות הדובר בנוף הממשי הזה, שבו התמר אינו מלה בפסוק אלא עץ צומח ומניב פרי ממשי.

יוצא כי בשיריו האישיים של רבי דוד חסין אנו פוגשים את המציאות המתוארת (ים, שיטפון, מטעי דקלים) דרך שיבוצי המקורות, ובו בזמן מציג המשורר את המקורות דרך הראייה החדשה שהוא רואה בעזרתה את המציאות, והמציאות הופכת לנקודת אחיזה של לשון פיגורטיבית מעניינת המחזירה אותנו אל הנושא המרכזי של שירת צפון אפריקה המאוחרת - נושא הגלות והגאולה - וכפי שניתן לראות מן השיר עצמו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אספר פלאיד - מלך קדוש, שוכן עד

תיאור: שיר אישי, תיאור טבע בן כ"א מחרוזות ומדריך. בכל מחרוזת ארבעה טורים. הטור הרביעי מתחלק לשתי צלעיות.

חריזה: א.ב. א/ב.ג. דדד/ג. החה/ג.

משקל: בטורים הרגילים שבע הברות ובטור הרביעי שש הברות בצלע א', חמש הברות בצלע ב'.

חתימה: אנכי דויד בן אהרן חסין יצ"ו אמץ חזק.

כתובת: פיוט יסדתיו בהליכתי אל עיר תאפיללת היושבת על נהר זי"ז. ושם ראיתי נפלאות כנטיעים מגודלים. אילנות דקלים. מאליפות מרובבות על פלגי מים שתולים וידבר דוד את דברי השירה הזאת לנאדר בעדת אראלים. מי כמוהו באלים.

אספר פלאיד / מלך קדוש, שוכן עד
עשית עם עבדך / נהגאתני עד / עיר התמרים
אמרו בגוים אשרי
היוצר והבורא
5 מעיינות שתים עשרה
נחלי נהרי / ויבקע צורים

נהרות - פלגיהם י-
שמחו מדבר ציה

1. **מלך עד:** כינויים לקב"ה, על-פי ישע' נז, טו.
2. **עשית עם עבדך:** על-פי בר' לב י. **עיר התמרים:** במקרא כינוי ליריחו (דב' לד ג), כאן כינוי לתאפיללת.
5. **מעיינות שתים עשרה:** כמו באילים (שמ' טו כז), בזמן יציאת מצרים.
6. **נחלי נהרי:** הצורה על-פי איוב כ יז, נהרי נחלי דבש וחמאה.
7. **נהרות... י:** היוד שייכת לראש המלה הראשונה בטור הבא וחילק המשורר את המלה לצורך החרוז. החרוז מצריך ניקוד היוד בפתח, וממילא מתקבלת צורת עתיד של הפעיל על דרך תהילים פט מג.
8. **ישמחו מדבר ציה:** הנהרות מביאים ברכה אל המדבר ומצמיחים בו עצים וירקות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מזי"ז כבודם נהיה
10 הארץ פוריה / חטים ושעורים
כאלונים חסונים
אילנות פרץם נותנים
מינים ממנים שונים
במנינם הם נמנים / שבעים תמרים

15 יום זה לעיני נגלה
מראה גדול ונפלא
ותפארת ותהלה
הארץ גדולה / קרית יערים

דקלים שמם נקרא
20 בלשון משנה וגמרא
ודבש בלשון תורה
ובני בבל כופץא / אליהם קורים

וקצים בחד סידרא
שורה כנגד שורה
25 ובהם נתפארה
ארץ יקרה / מבחר כל ערים

ילמד איש מבריייתן
להיות שפל עננותן

9. מזי"ז כבודם: על-פי יש' סו יא, ו'שיחק' המשורר בשם המקום.
14. שבעים תמרים: ראה טור 5.
15. קרית יערים: במקרא שם מקום, וכאן במשמעות כללית.
19-20. דגלים... וגמרא: כגון משנה פאה ד' א'.
21. ודבש בלשון תורה: כפי שפירש'י: 'ארץ זית שמן ודבש' - דבש תמרים.
22. ובני... קורים: כגון בבלי, ב"ק נ"ט י"ב 'האי מאן דקץ כופרא'.
23. בחד סידרא: בסדר אחד, שורה כנגד שורה.
25. ובהם... ערים: שהתמר משבעת המינים הוא.
27. מבריייתן: מאופיים, מטבעם של עצי התמר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כי לפי גדילתן
30 נגד מרגלותן / עֲנִיָּהֶם חוזרים

דלו עיני אליך
אל אדון הממלכה
מה גדלו מעשיך
מהם מְהוֹתֶיךָ / אנו מנירים

35 בפרי עץ זה נאמרה
הלכה ודין תורה
נפשו תהיה גזרה
אוכל פְתִמְרָה / ביום הכפורים

נדיבי עם קדושים
40 לולב מתמר עושים
עומד בין ההדסים
בחג בו מגישים / שבעים פרים

אמרתי אעלה ב-

30. **נגד... חוזרים:** שהענפים כאילו משפילים עצמם כלפי מטה.
31. **דלו עיני:** עיני נשואות אליך, שהמסתכל אל צמרת הדקל נושא עיניו מעלה.
33. **מה גדלו מעשיך:** תהילים צב ו.
34. **מהם... מכירים:** שאין אדם יכול להכיר את האל עצמו, אך הוא מכירו מתוך מעשה היצירה.
37. **נפש... הכפורים:** החולה שיש בו סכנה ועליו לאכול ביוה"כ הריחו אוכל פחות מתמרה בכל פעם.
40. **לולב מתמר:** שנאמר וכפות תמרים (ויקרא כג מ).
41. **עומד בין ההדסים:** שההדסים בצד הלולב, והלשון על-פי זכ"א ח.
42. **בחג:** סתם 'החג' בלשון רבותינו הוא חג הסוכות. **שבעים פרים:** הם שבעים פרי החג, קרבן המוספים שבכל יום.
43. **אמרתי... בסנסיניו:** על-פי שה"ש ז ט, ובשיר אחד ('לולב ומיניו') הביא משוררנו את דרשת הזוהר **אעלה ר"ת:** אתרוג ערבה לולב הדס, וחרז המשורר באותיות השימוש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תמר ואוחזה ב

45 סנסיניו לרעות איגי
ולשתות מגבא / מים הקרים

אילן הזה מה נאה

כל רואהו משתאה

לבוא עד קצו ילאה

50 כמו נשר ידאה / על כן ראש ירים

הללו דר ערבות

בורא אילנות טובות

לאלפים ורבבות

יש מהם נקבות / מהם זכרים

55 רוממות אל בגרונכם

ספק לכם צרככם

כל פעל למענכם

משקכם אכלכם / וכל מחסורים (מחסורכם)

נאמן קדוש שמו

60 לא חסר מעולמו

בדברו ובנאומו

46. **מים הקרים:** ממעיינות תאפיללת.

47. **אילן... ירים:** כך מתפעל המשורר מגובהם של עצי התמר שהעין מתקשה לראות את צמרתם.

51. **דר ערבות:** שוכן שמים - כינוי לקב"ה.

52. **בורא אילנות טובות:** זהו נוסח ברכת האילנות.

54. **נקבות:** עצי תמר המניבים פרי, **ומהם זכרים** - עצים שתפקידם להפרות את העצים האחרים והם עצמם אינם מניבים פרי.

55. **רוממות אל בגרונכם:** המשורר פונה לעצי התמר עצמם. ע"ד תהילים קמט ו.

56. **ספק לכם צרכיכם:** על-פי לשון ההגדה של פסח: "סיפק צרכינו במדבר"

58. **משקכם... מחסורים:** שהדקלים הללו נטועים על מי מעיין.

60. **לא חסר בעולמו:** על-פי המטבע של ברכת האילנות, וראה טור 52.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פירות מה נעמו / לזון יצורים

חסין לו האדרת

קנים חזון אומרת

65 עוד חטה מתמכת

כדקל נגדרת / בראש ההרים

יפרח צדיק כתמר

מצות אלהיו שמר

מיין המשומר

70 וריחו לא נמר / ישתה בזמרים

צור מושיע, וגואל

רצה בנו ויואל

ודימה לתמר אל

כנסת ישראל / גזע ישרים

75 וזהב הארץ טוב

מארץ כוש יחטוב

יבנה בהר הטוב

63. **חסין:** כינוי לקב"ה. **חזון אומרת:** הנבואה מבטיחה לנו את ההבטחה הזו, ומתון שחשב המשורר על נבואה נקט אומרת בלשון נקבה.
- 64-65. **עוד... ההרים:** לעתיד לבוא תהא החטה נקטפת כדקל בראש ההרים, בבלי, כתו' קמא ע"ב.
67. **יפרח צדיק כתמר:** על-פי הכתוב: "צדיק כתמר יפרח", תהילים צב יג.
- 68-70. **מיין... בזמרים:** הצדיק המשול לתמר יזכה לשתות בשיר וזמר את היין המשומר לצדיקים לעתיד לבוא. על-פי בבלי, ברכי' ל"ד ע"ב.
- 71-74. **צור... ישרים:** הקב"ה שבחר בעם ישראל ורצה בהם דימה אותם לתמר והוא על-פי מספר מקומות בדברי חז"ל, כגון - בבלי, סוכה מ"ה ע"ב: "מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים".
- 75-76. **זהב... יחטוב:** יש באיזור זה מתכות יקרות, והן נסחפות ומגיעות מארץ כוש.
77. **יבנה בהר הטוב:** הזהב הטוב עתיד להיבנות בבית-המקדש עם בוא הגאולה. **ההר הטוב:** כינוי לבית-המקדש, על-פי המדרש לדב' ג כה (ספרי, פינחס קל"ד).

על אתר א (טבת תשנ"ו)

106

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בעת אל חי יקטוב / אויבים ושרים

אִמֶץ בְּרָכִים כּוֹשִׁלִים
80 חכמים להם נגלים
נועם שיח אראלים
ושיחת דקלים / שיחת צפרים

חֶזֶק עִם בְּשָׁבִי נִכְבֵּשׁ
בגדי תפארה ילבש
85 בתוך עיר ציון ירבץ
זבת חלב ודבש / דבש תמרים

78. **יקטוב:** ינקום בהם ויהרגם. **אויבים ושרים:** האויבים ומנהיגיהם.
79. **אִמֶץ בְּרָכִים כּוֹשִׁלִים:** כדי לחזק את החכמים בעת שנחלשים מן הלימוד, ונקט ברכים לשון זכר.
- 80-81. **חכמים... צפורים:** הקב"ה מגלה לחכמים שיחות צמחים ובעלי-חיים, והוא מה שנאמר על רבי יוחנן בן זכאי שלא הניח שיחת מלאכי השרת... ושיחת דקלים (בבלי, סוכה כ"ח ע"ב).
83. **עם בשבי נכבש:** עם אשר נכבש בגלות ובשביה.
84. **גדי תפארה ילבש:** בגדי תפארה הם סמל לגאולה, על-פי יש' נב א, ובתיווך לכה דודי לר"ש אלקבץ.
85. **בתוך... ירבץ:** ישכב לבטח, וציון היא רמז לכלל ארץ-ישראל.
86. **זבת... תמרים:** זהו שבחה של ארץ-ישראל. **דבש תמרים:** כך נתפרש ענין הדבש שבשבעת המינים (ראה רש"י לדב' כו ב).